

ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ДУМИ

Героїчний епос починається ще в усній народній творчості (фольклорі). **Героїчний епос** – збірна назва фольклорних творів різних жанрів, в яких як в легенді, відображено волю, боротьбу проти ворогів, зла, гноблення народу. В українському героїчному епосі прославляється розум, сила, мужність воїнів, козаків, гетьманів, народних героїв України. За дніпровими порогами жили **козаки** – оборонці українського народу, які захищали Україну від ворогів: лютих польських панів, жорстоких татар та Московщини.

Козаки – це сміливі та відважні люди. Вони ходили військовими походами на Туреччину, звільняючи братів та сестер своїх із султанського полону, їздили за сіллю. Про козаків написано чимало (багато) творів. «Серцем» (центром) козаків була Запорозька Січ, яка вперше з'явилася на острові Мала Хортиця, а тому називалась Хортицькою.

Образ козака в народному епосі:

Козак уособлює уявлення про ідеальне, героїчне, оскільки поєднує власні прагнення з громадськими, концентрує в собі активність та лицарську відданість меті. В особі козака втілено прагнення українського народу до духовної свободи, волі. Як правило, в піснях це людина з високим почуттям патріотизму, самовіддана справі національного визволення, це активний герой, що понад усе любить волю.

Запорозька Січ (Козаччина) оспівана в народних піснях та легендах. Дуже багато віршів і переказів складено про оборонців України. Особливу увагу в цих оповідях народ надавав своїм улюбленцям: Богданові Хмельницькому, Іванові Сірку, Дмитру Дорошенкові та іншим.

Думи – це самобутні епічні та ліро-епічні твори про боротьбу українського народу проти поневолювачів, суспільно-політичне і побутове життя людей, що виконувались у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Тематика дум: героїчна боротьба українського народу проти турецько-татарських загарбників; визвольна війна проти польсько-шляхетського поневолення і російської колонізації. Думи мають композицію.

Малюнок. Розмова козака з поляком.

Композицію думи складають:

1. Заспів – пролог;
2. Експозиція, де вказується місце, час, обставини дії, називаються головні герої;
3. Сюжет – розповідь про головні події з ліричними відступами;
4. Кінцівка – прославляння героїв, побажання слухачам.

Виконуються думи в супроводі **бандури чи ліри** своєрідним співом, наближеним до мелодійної декламації – речитативом.

Колись давно, ходили по Україні старі люди (часто вони були сліпі) й співали про тяжке життя, про героїчні подвиги козаків. Співаючи, вони грали на старовинному інструменті – **кобзі**. Назва інструменту й дала назву людям, які на ньому грали – кобзарі.

➤ Цікаво знати:

«Історична пісня» є в усіх слов'янських народах. Ліро-епічні твори, присвячені певній історичній події чи відомій історичній постаті, де важливу роль відіграють факти. Але це не хроніка подій, не документ.

Особливістю історичних пісень є:

1. Показ важливих суспільних подій та історичних осіб;
2. Коротка розповідь про них;
3. Застарілі слова та вислови;
4. Строфічна побудова.

Історична пісня – це художній твір тому в ньому можливий творчий домисел. Головна вимога до історичної пісні – правильно відобразити епоху, суть доби, її дух, національну спрямованість (Б. Степанишин).

Найвідоміші думи це: «Почаївська Божа Мати» «Маруся Богуславка» та «Байда». «Пісня про Байду» представляє ідею благородства, почуття патріотизму і моральну перемогу людини над смертю. Вважають, що князь Дмитро Байда-Вишневецький заснував Січ. Загибель Байди у думі виступає символом безсилля поганського світу. Думу про Байду, що називається «В Царграді, на риночку» ти можеш послухати й подивитися за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=cyrvXzeBdw0>

Думи	Історичні пісні
<ul style="list-style-type: none"> довші ніж історичні пісні 	<ul style="list-style-type: none"> менші за думи, але більші, ніж ліричні пісні
<ul style="list-style-type: none"> зображують героїчну боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників та визвольну війну проти польсько-шляхетського поневолення і російської колонізації 	<ul style="list-style-type: none"> розповідають про події, які зображуються об'єктивно, але без чіткої фіксації подій, життя історичних персонажів
<ul style="list-style-type: none"> виконувались у супроводі кобзи, бандури чи ліри. 	<ul style="list-style-type: none"> в піснях є символіка, гіпербола (перебільшення), емоційні елементи.

Прочитай нижче подані зразки відомих українських письменників про козаків та уривки з народних пісень.

- «Зажурилась Україна, що ніде прожити» (З народної пісні).
- «Так ось вона Січ! Ось воно те гніздо, звідки вилітають усі ті горді й дужі, як леви! Ось звідки розливається воля й козацтво на всю Україну!» (М. Гоголь «Тарас Бульба»).
- «Було колись в Україні Гевіли гармати; Були колись запорожці, Вміли панувати. Панувати, добувати І славу і волю...» (Т. Шевченко)
- «Ой на горі та женці жнуть, А попід горою Яром, долиною Козаки йдуть. Попереду Дорошенко Веде своє військо Славне запорізьке Хорошенько».

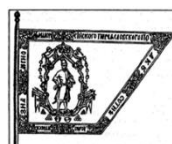
Малюнок. Козак Голота.

Прочитай пояснення слів про козаків:

Козаки – вільні люди, які захищали Україну від ворогів, лютих панів польських та жорстоких татар. Козаки жили на Запорозькій Січі.

Корогва (хорогва) – бойовий прапор у військових підрозділах козаків.

Літопис козацький – історичний письмовий твір, який розповідає про події доби козаччини.

Сотня – це військова частина. За княжої доби сотнею називали військову частину народного ополчення, яка спочатку складалася із 100 людей. У XVI столітті з'явилися сотні реєстрових козаків, як підрозділи козацьких полків. Козацький реєстр називали за назвою місцевості чи за ім'ям сотника.

Хоружний – керівник військової підготовки у козацькому війську.

Кошовий (отаман) – це виборна службова особа в Запорозькій Січі (XVI-XVIII ст.), яка мала найвищу військову, адміністративну і судову владу.

Прочитай історичну думу «ЯК СІРКО ПЕРЕМІГ ТАТАР»

Давно-давно це було, ще за запорожців та за кошового Сірка. Минуло років чимало, як жив Сірко і як його не стало, а слава про нього не пропала. Він був для ворогів страшний і сердитий, а для християн, навпаки, був дуже добрий і милостивий.

Одного разу запорожці пішли з Сірком у похід, а татари почули все те, та одразу й побігли на Січ і почали там хазяйнувати. Як хотіли, так і хазяйнували: усіх православних християн забрали, та й повели у полон. А вони, бідні, не хочуть іти, плачуть і ридають, аж земля стогне. А татари на їх плач не зважають, а лише вдаряють їх нагайками й уганяють.

Якось прочув про те кошовий Сірко. Зараз зібрав своїх козаків - та й в погоню за татарами - визволяти православних людей. Та летить, як птиця. Добіг близько до татар; бачить, що їх дуже багато, а козаків дуже мало - і давай хитрити. Спинив свого коня і крикнув на козаків:

- А стійте, браття! Подождіть, не ворухіться!

Тоді зіскочив із коня, дав його другому козакові, а сам кувирдь – та й зробився хортом і пішов до татар. Татари бачать: хорт, красивий такий! Сподобався він їм. Узяли вони його, погодували. Звик хорт до них. Як стали ті татари відпочивати, то той хорт поробив їм так, що вони всі послули. Тоді він назад до козаків та знову кувирдь – і зробився чоловіком! Кинувся вже з козаками до татар, усіх їх вирубав, а

християн повернув назад. Християни дуже дякували Сіркові й пішли собі щасливі додому. А Сірко зі своїми козаками став гуляти по-старому, як вільний козак.

➤ **Цікаво знати:** Козаки часто називали дружиною свою зброю або рушницю, яка була для них найдорожчою у світі, бо не раз рятувала їм життя під час бою. («Рушниця» походить від слова «рука»). Рушниці у козаків були багатьох видів: самопали, мушкети тощо. Стріляли з них, накладаючи порох та підпалюючи його. Рушниці козацькі мали довгі стволи та оздоблені коштовностями. Стріляли з них на великі відстані і дуже влучно.

Вправа 1. Перечитай думу «Як Сірко переміг татар» та дай відповіді на запитання.

1. Розкажи про героїчний епос та Запорізьку Січ.
2. Що таке «дума», «історична пісня»?
3. Хто такий «козак»?
4. Про що розповідає відома історична «Пісня про Байду»?
5. Перекажи зміст історичної думи «Як Сірко переміг татар».

Вправа 2. Подумай і будь готовим / готовою розказати в класі, яких українських героїв ти знаєш, які є чи могли б стати героями дум та історичних пісень, поясни чому?

Вправа 3. Заповни пропущену інформацію у таблиці.

Думи	Історичні пісні
_____ -ніж історичні пісні	менші за _____, але більші, _____ ніж _____ ліричні
зображують героїчну боротьбу українського _____ проти турецько-татарських загарбників та визвольну _____ проти польсько-шляхетського поневолення і російської колонізації	розповідають про _____, які зображуються об'єктивно, але без чіткої фіксації подій, життя історичних _____
виконувались _____ у супроводі _____, бандури чи ліри	є в піснях _____, гіпербола, емоційно-оцінні елементи.

Вправа 4. Склади 7-10 питань про український героїчний епос та до розповіді про кошового Сірка.